

MASLAHAT-I MÜRSELE'NİN HANEFİ USÛL DÜŞÜNÇESİNDE HANGİ TÜR VASIFLARA DENK DÜŞTÜĞÜ SORUNU

Arş. Gör. Ahmet Muhammet PEŞE*

Özet: Hanefi usûlcülerin, şer'î hükümlerin hangi tür vasıflara bağlanabileceği sorununa yaklaşımı, hanefi olmayan usûlcülerin yaklaşımından farklıdır. Buna bağlı olarak, hanefi olmayan usûlcüler tarafından geliştirilen maslahat-ı mürsele kavramının, hanefi usûl düşüncesinde hangi tür vasıflara denk düştüğü konusunda üç farklı görüş ortaya çıkmıştır. Kimi usûlcüler, maslahat-ı mürselenin, hanefilerin itibar etmediği vasıflar arasında olduğu görüşünü ileri sürerken, kimileri maslahat-ı mürselenin hanefilerin tasnifinde kendisine câiz olarak hüküm bağlanan, kimileri ise vâcib olarak hüküm bağlanan vasıflar arasında olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu çalışmada konuyla ilgili görüşler ve bu görüşlerin ortaya çıkmasında etkili olan teorik tartışmalar tespit edilmeye çalışılmaktadır.

Anahtar kelimeler: Maslahat-ı Mürsele, Münasebet, Münasib, Hanefi Usul Düşüncesi.

The Problem of What Kinds of Qualifications al-Maslaha al-Mursala Corresponds to in Hanafi Usul al-Fiqh

Abstract: The approach of the hanafi scholars to the question of what kinds of qualifications (evsaf), shar'i provisions can be linked to, differs from the approach of the non-hanafi scholars. Therefore, three different views have emerged on what kind of qualifications in the hanafi approach, correspond to the concept of al-maslaha al-mursala developed by non-hanafi scholars. Some scholars have asserted that al-maslaha al-mursala is among the qualifications that the hanafis denied. Nevertheless some scholars, have asserted that al-maslaha al-mursala is among the qualifications that the hanafis linked to as a permissible or an obligation. In this study, it is tried to find out the mentioned views and theoretical discussions that have influenced the emergence of these views.

Key words: al-Maslaha al-Mursala, Munasaba, Munasib, Hanafi Usul al-Fiqh.

GİRİŞ

Usûlcüler, maslahatın şer'î bir hükmün belirlenmesinde işlevsel olup olmadığı konusunda görüş ayrılığı içerisindeyler. Fıkıh usûlünde bu sorun, genellikle maslahat-ı mürsele kavramı etrafında tartışılmaktadır. Genel olarak maslahat-ı mürsele hakkındaki yaklaşımlar incelendiğinde, konunun oldukça ihtilafli olduğu ve anlaşılmasını zorlaştıran kapalılıkların bulunduğu görülmektedir. Bu çalışma, konuyla ilgili kapalılıkların açıklığa kavuşturulmasına katkı yapmak amacıyla, maslahat-ı mürseleyi hanefi usûl düşüncesi bağlamında konu edinmektedir. Çalışmanın esas olarak odaklandığı ve açıklığa kavuşturmayı hedeflediği konu ise, maslahat-ı mürselenin, hanefi usûl düşüncesinde hangi tür vasıflara denk düştüğü sorunu ve bu sorunun ortaya çıkmasında etkili olduğu düşünülen teorik tartışmalardır.

* Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku Anabilim Dalı, ahmetpese@gmail.com

Çalışma, iki ana başlıktan oluşmaktadır. İlk başlıkta, maslahat-ı mürsele hakkında genel bir çerçeve çizmek ve konuyla ilgili yaklaşımlarını kısaca özetlemek hedeflenmektedir. Hanefî usûl düşüncesinde maslahat-ı mürselenin hangi tür vasıflara denk düştüğü konusundaki tartışmalar ise ikinci ana başlık altında incelenmektedir.

I. GENEL OLARAK KENDİLERİNE ŞER'Î HÜKÜM BAĞLANAN VASIFLAR ve MASLAHAT-I MÜRSELE

Kıyasın en önemli unsuru olan illet, usûlcülerin büyük çoğunluğuna göre, doğrudan nas ya da icmâa dayalı olarak bilinmesi dışında, münâsebet yoluyla da tespit edilebilmektedir. Genel olarak illetle hüküm arasındaki münâsebet ilişkisinin, Şâri'in itibar edip etmemesi bakımından muteber, mülgâ ve mürsel olmak üzere üç farklı şekilde açığa çıktığı kabul edilmektedir. Muteber münâsib vasıflar, şer'î bir asılla birliktelik yapan ve Şâri'in hüküm koyarken dikkate aldığına dair delil bulunan vasıflar olup, delilin niteliği bakımından müessir, mülâim ve garîb olmak üzere üç kısma ayrılmaktadırlar. Bir vasfın müessir olarak nitelendirilebilmesi için, onun bizzat kendisinin hükmün kendisinde (aynın aynda) dikkate alındığına dair nas ya da icmâ bulunması gerekmektedir. Mülâim ve garîb olarak nitelendirilenler ise, şer'î bir asılla birliktelik yaptıkları halde, o aslın illeti olduklarına nas ya da icmâın doğrudan delalet etmediği vasıflardır. Mülâim ve garîb vasıflar arasındaki fark, mülâim olanların, garîb olanlardan farklı olarak, Şâri'in dikkate aldığı illetlere uygunluk (mülâemet) göstermeleridir. Bir diğer ifadeyle garîb vasıflar, şer'î bir asılla birliktelik yapan, fakat şer'î illetlere uygunluk göstermeyen; mülâim vasıflar ise şer'î bir asılla birliktelik yapmak dışında ayrıca şer'î illetlere uygunluk gösteren vasıflardır. Bir vasfın şer'î illetlere uygunluğu ise kimi zaman vasfın kendisinin hükmün cinsinde, kimi zaman vasfın cinsinin hükmün kendisinde, kimi zaman da vasfın cinsinin hükmün cinsinde dikkate alındığı hususunda nas ya da icmâın varlığıyla bilinmektedir.¹ Münâsib vasıfların tasnifinde ikinci sırada yer alan mülgâ münâsib vasıflar, Şâri' tarafından dikkate alınmadığı bilinen ve kendisine hüküm

1 Konuyla ilgili bir örnek vermek, ayn ve cins kelimeleriyle tam olarak neyin kastedildiğini anlamaya yardımcı olacaktır. Şâri'in vasfın cinsini hükmün cinsinde dikkate aldığı kıyasın örneği, ağır cisimlerle adam öldürmenin, keskin cisimlerle adam öldürmeye kıyas edilerek, her ikisinde de kısas cezasına hükmedilmesidir. Keskin bir cisimle adam öldürme suçuna kısas cezasının uygulanmasını münâsib gösteren vasıf, bu suçun kasten işlenmesi olmakla birlikte, bu vasfın söz konusu hükmün illeti olduğu Şâri' tarafından doğrudan belirtilmemiştir. Ancak, yaralama suçlarıyla birlikte düşünüldüğünde, genel olarak şahsın ölümüne ya da yaralanmasına kastetmenin (vasfın cinsi), kısas cezalarını (hükmün cinsi) gerektirdiği yönünde görüş birliği olduğu anlaşılmaktadır. Şu halde söz konusu vasfın cinsi, Şâri' tarafından hükmün cinsinde dikkate alınmaktadır. Bkz. İbnü'l-Hâcib, Ebû Amr Cemâleddin Osmân b. Ömer, *Muhtasarü'l-Muntehâ* (el-Bâbertî'nin *er-Rudûd ve'n-Nukûd*'u içinde), Thk. Terhîb b. Rebiân ed-Devserî, Mektebetü'r-Ruşd, Riyâd 1426/2005, II, 547.

bağlanamayacağı hususunda görüş birliği bulunan vasıflardır. Üçüncü sıradaki mürsel münâsib vasıflar ise, ne muteber vasıflar gibi şer'î bir asılla birliktelik yapmış, ne de mülgâ vasıflar gibi Şâri' tarafından dikkate alınmadığı bilinen vasıflardır. Mürsel münâsib vasıfların şer'î bir asılla birliktelik yapmamış olmaları, münâsebet ilişkisinin muteber münâsib vasıflardan farklı olarak birlikte buldukları aslın hükmüyle değil, fer'î meselenin hükmüyle kurulduğu anlamına gelmektedir. Fer'î meseleyle aralarında münâsebet olduğu düşünülen söz konusu vasıflar, Şâri' tarafından dikkate alındığı bilinen vasıflara uygunluk gösterip göstermemeleri bakımından mülâim ya da garîb olarak nitelendirilmektedirler. Buna göre mürsel vasıflar, tıpkı muteber vasıflarda olduğu gibi, mülâim mürsel ve garîb mürsel vasıflar olmak üzere ikiye ayrılmaktadırlar.²

Ne şer'î bir hükümlerle birliktelik yapan, ne de şer'î illetlere uygunluk gösteren garîb mürsel vasıflar, her ne kadar hükmün konulmasına uygun düşmeleri sebebiyle münâsib vasıf olarak nitelendirilseler de, usûlcüler tarafından kendilerine hüküm bağlamaya elverişli vasıflar arasında görülmemektedirler. Şer'î bir hükümlerle birliktelik yapmadığı halde şer'î illetlere uygunluk gösteren mülâim mürsel vasıflar ise, kimi usûlcüler tarafından muteber vasıflar arasında görülmektedirler. Söz gelimi, el-Ğazâlî, mülâim mürsel vasıfların ictihâd mahalli olduğu, onlara bazı şartlarla hüküm bağlanabileceği görüşündedir.³ Ona göre bu tür vasıflar her ne kadar belli bir asla dayalı olarak tespit edilmeseler de, Kitâb, Sünnet, karine-i haller ve çeşitli emâreler gibi sınırı olmayan çok sayıda delille sabit olmaktadır ve bu nedenle belirtilen türdeki işlemlere *kıyâs* değil, *istislâh* ya da *maslahat-ı mürsele* denilmektedir.⁴

Münâsib vasıflarla ilgili yukarıdaki tasnif, esasen ilk olarak el-Ğazâlî (ö. 505/1111) tarafından geliştirilen⁵ ve sonraki dönemde özellikle hanefîlerin dışındaki usûlcüler tarafından yaygın olarak benimsenen bir tasniftir. el-Ğazâlî'den daha önce, hanefî usûlcülerden ed-Debûsî (ö. 430/1039), illetle hüküm arasında olması gerektiği düşünülen ilişkiyi farklı bir şekilde kurgulamış ve ed-Debûsî'nin kurguladığı ilişki biçimi es-Serahsî (ö. 483/1091) ve el-Pezdevî (ö. 482/1089) gibi klasik

2 el-Ğazâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, *el-Mustasfâ min İlmi'l-Usûl (Fevâtihur'r-Rahamât ile birlikte)*, I-II, el-Matbaatu'l-Emîriyye, Bulâk 1322, II, 297-298; İbnu'l-Hâcib, II, 547; ez-Zerkeşi, Bedreddin Muhammed b. Bahâdir, *el-Bahru'l-Muhtî fî Usûli'l-Fıkh*, I-VI, Dâru's-Safve, Kuveyt 1413/1992, V, 213-218; Bkz. Dönmez, İbrahim Kafi, "Maslahat", *DİA*, İstanbul 2000, 80; Haçkalı, Abdurrahman, *İslam Hukuk Tarihinde Gayeci İçtihat Metodunun Gelişimi*, Etüt Yayınları, İstanbul 2004, 101-102; Münâsib vasıfların farklı tasnifleriyle ilgili bir değerlendirme için bkz. Şelebi, Muhammed Mustafa, *Ta'lîlu'l-Ahkâm (Ard ve Tahlîl li Tarikati't-Ta'lîl ve Tetavvurâtihâ fî Usûri'l-İctihâd ve't-Taklîd)*, Matbaatu'l-Ezher, Kâhire 1947, 243-258.

3 el-Ğazâlî, *el-Mustasfâ*, I, 294; II, 306.

4 el-Ğazâlî, *el-Mustasfâ*, I, 311.

5 el-Ğazâlî'nin tasnifinde muteber, mülgâ ve mürsel biçimindeki üçlü tasnif, maslahatlarla ilgili olarak istislâh konusunda yapılmaktadır. Müessir, mülâim ve garîb münâsib vasıflarla ilgili tasnif ise kıyâs konusunda öncesinden bağımsız olarak yapılmaktadır. Sonraki dönemde usûlcüler, bu iki tasnifi birleştirmişlerdir. Bkz. el-Ğazâlî, *el-Mustasfâ*, I, 284-287.

hanefî usûl düşüncesini temsil eden bilginler tarafından da büyük ölçüde benimsemiştir. Sözü edilen hanefî usûlcüler, illetin mülâemet ve te'sîr niteliği taşıyan bir vasf olması gerektiğini söylemekte, mülâemetle, *vasfın Hz. Peygamber'den ve seleften nakledilen illetlere uygunluğunu*, te'sîrle ise *Şâri'in onu hükümün konulmasında dikkate aldığına bilinmesini* kastetmektedirler. Ayrıca -el-Ğazâlî'nin teorisinden farklı olarak- mülâemet, bir vafsa hüküm bağlanabilmesinin cevâz şartı, te'sîr ise vucûb şartı olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla bir vafsin te'sîr niteliğine sahip olması, onun şer'î bir illet olarak tanımlanmasını zorunlu kılarken, mülâemet bir vafsin şer'î illet oluşunu zorunlu olarak gerektirmemekte, yalnızca illet olmaya elverişliliğini (salâhu'l-vasf) göstermektedir. Mülâemetin cevâz şartı oluşu, onun vafsa illet olmaya elverişliliği kazandırmasından; vucûb şartı olmayışı ise onun, te'sîrin sahip olduğu tam bir delil olma niteliğine sahip olmamasından kaynaklanmaktadır.⁶

Hanefî usûlcülerin yaklaşımları esas alındığında, onlara göre, kıyâsta mümkün olduğunca te'sîr niteliği taşıyan vasıfların esas alınması gerektiği, ancak mülâemet niteliği taşıyan vasıflara da caiz olarak itibar edilebileceği sonucu çıkmaktadır. Buna göre klasik hanefî usûl düşüncesinde muteber vasıflar, te'sîr ve mülâemet niteliği taşıyanlar olmak üzere iki gruptan oluşmaktadır. Dikkat edilirse, hanefîlerin tasnifi, çoğunluğun benimsediği tasniften farklı olarak, şer'in itibar edip etmediğinin bilinmesi kriterine göre yapılmıştır. Dolayısıyla belli bir aslın tanıklık etmediği türden vasıfların, hanefî usûl düşüncesinde hangi tür vasıflara denk düştüğü hususunda üç ihtimal açığa çıkmaktadır. İlk olarak, belli bir aslın tanıklık etmediği türden vasıfların, muteber vasıflar içerisinde olması, bir diğer ifadeyle te'sîr ya da mülâemet niteliği taşıyan vasıfların içerisinde belli bir aslın tanıklık etmediği türden vasıfların da dahil edilmesi mümkündür. Öte yandan, ikinci bir ihtimal olarak, hanefîlerin yalnızca belli bir aslın tanıklık ettiği vasıflara itibar ettikleri, dolayısıyla maslahat-ı mürselenin hanefîlerin tasnifinde, kendisine hüküm bağlamanın caiz görülmediği vasıflar arasında olduğu da söylenebilir. Nitekim tarihi süreçte, hanefîlerin konuy-

6 ed-Debûsî, Ebû Zeyd Abdullah b. Ömer b. İsa, *Takvîmu'l-Edille fî Usûli'l-Fıkh*, Thk. H. Muhyiddin el-Meys, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût 1428/2007, 304, 318. Münâsebet kavramıyla hanefî mülâemet kavramının birbiriyle örtüşüp örtüşmediği hususunda iki farklı yaklaşım bulunmaktadır. Sadruşşeria, Molla Fenârî ve Molla Husrev gibi kimi usûlcüler, mülâemetin münâsebetle ilave bir şart olduğu görüşünde iken; et-Teftâzânî, İbnu'l-Humâm ve el-İzmirî gibi usûlcüler mülâemetle münâsebetin aynı anlamda olduklarını ileri sürmektedirler. Sadruşşeria, Ubeydullah b. Mesûd b. Mahmûd el-Mahbûbî, *et-Tavdîh li Metni't-Tenkîh fî Usûli'l-Fıkh*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut ty., II, 148; et-Teftâzânî, Sâduddîn Mes'ûd b. Ömer, *et-Telvih ale't-Tevdîh li Metni't-Tenkîh fî Usûli'l-Fıkh li'l-İmâm Sadrişşeria*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, ty., II, 148; Molla Fenârî, Şemseddîn Muhammed b. Hamza, *Fusûlu'l-Bedâi' fî Usûliş-Şerâi'*, Thk. Muhammed Hasen İsmâil, I-II, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût 2006/1427, II, 348; Molla Husrev, *Mirâtu'l-Usûl Şerh-i Mirkâti'l-Vusûl (el-İzmirî'nin Hâşiyesi ile birlikte)*, by. 1285, II, 322; İbnu'l-Humâm, Kemaleddin Muhammed b. Abdülvâhid, *et-Tahrîr fî İlmi'l-Usûl el-Câmi' beyne Istilâhayi'l-Hanefiyye veş-Şâfiyye (et-Takrîr ve't-Tahbîr ile birlikte)*, I-III, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1419/1999, III, 201; el-İzmirî, Muhammed, *Hâşiyeye alâ Mirâti'l-Usûl*, by. 1285, II, 318.

la ilgili görüşlerini net bir şekilde ortaya koymak isteyen bilginlerin büyük kısmı, hanefilerin maslahat-ı mürseleye itibar etmedikleri sonucuna ulaşmışlardır. Üçüncü ihtimal ise maslahat-ı mürselenin mülâemet niteliği taşıyan vasıflara ya da te'sîr niteliği taşıyanlardan belli bir asılla birliktelik yapmayan vasıflara denk düştüğü ihtimalidir ki, her iki teoriyi mukayeseli olarak ele alan kimi hanefî usûl bilginleri arasında bu üçüncü ihtimali tercih eden bilginler de bulunmaktadır.

II. HANEFÎ USÛL DÜŞÜNÇESİNDE MASLAHAT-I MÜRSELE

1. Maslahat-ı Mürselenin Te'sîr ya da Mülâemet Niteliği Taşımayan Vasıflara Denk Düştüğü Görüşü

Fıkıh usûlünün mukayeseli olarak ele alındığı dönemden itibaren, genel olarak usûlcüler arasında, hanefilerin maslahat-ı mürseleye itibar etmedikleri yönündeki görüş ağırlık kazanmıştır. Sözelimi, el-Âmidî (ö. 631/1233) ve İbnu's-Saâtî (ö. 694/1295), açık bir şekilde, hanefiler tarafından maslahat-ı mürseleye itibar edilmediğini söylemektedirler.⁷ Bu durum, genel olarak, şer'î delillerin, Kitâb, Sünnet, icmâ ve kıyâstan ibaret görülmesi ve kendisine kıyâs edilecek belli bir aslın (makis aleyh) varlığının kıyâsın zorunlu unsurları arasında sayılmasından kaynaklanmaktadır. Zira buna göre, maslahat-ı mürseleye itibar edenler, kıyâs dışında başka bir şer'î delile daha itibar etmiş olmaktadırlar. Maslahat-ı mürselenin, teorilerinde hangi tür vasıflara denk düştüğünü tartışma konusu ettiğimiz ed-Debûsî, es-Serahsî ve el-Pezdevî'nin temsil ettiği klasik hanefî usûl düşüncesinde ise, şer'î delillerin Kitâb, Sünnet, icmâ ve kıyâstan ibaret olduğu⁸ ve kıyâsta belli bir aslın gerekliliği,⁹ vurgulu biçimde dile getirilmektedir. Şu halde öncelikle, maslahat-ı mürselenin hanefî usûl düşüncesinde te'sîr ya da mülâemet niteliği taşımayan vasıflara denk düştüğü akla gelmektedir.

7 el-Âmidî, Seyfüddin Ebu'l-Hasan Ali b. Ebî Ali b. Muhammed, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, I-IV, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût 1426/2005, II, 394; İbnu's-Sââtî, Muzafferü'd-Din Ahmed b. Ali, Nihâyetü'l-Vusûl ilâ İlmi'l-Usûl, Thk. Sâd b. Ğariz b. Mehdi es-Sulemi (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Câmîatu Ummi'l-Kurâ Kulliyetu's-Şeria ve'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, Mekke 1985, 624; Bkz. el-Ensârî, Abdulâlî Muhammed b. Nizâmiddin, Fevâtihu'r-Rahamût bi Şerhi Musellemi's-Subût fî Usûli'l-Fıkh, I-II, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1423/2002, II, 316. Burada şu hususun önemle vurgulanması gerekmektedir ki, maslahat-ı mürseleye karşı gelişen olumsuz tavır, yalnızca hanefileri değil, diğer mezhepleri de kapsamaktadır. Bkz. İbnu'l-Hâcib, II, 676.

8 el-Pezdevî, Fahrul-islâm Ali b. Muhammed b. Hüseyin, *Kenzu'l-Vusûl ilâ Ma'rifeti'l-Usûl* (Abdulaziz el-Buhârî'nin Keşfu'l-Esrâr'ı ile birlikte), I-IV, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût 2009, I, 33. Sözü edilen usûlcülerin, istihsân gerekçelerini nas, icmâ, zaruret ve kapalı kıyâsla sınırlandırmaları bununla ilgilidir. Bkz. ed-Debûsî, 405; es-Serahsî, Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl, *el-Usûl*, Thk. Ebu'l-Vefâ' el-Afgânî, I-II, Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, Beyrût 2005, II, 202,306.

9 ed-Debûsî, kıyâstaki asılları, hakkında nas bulunmayan meselelerin hükümlerinde Allah'ın şahitleri olarak nitelendirmektedir. ed-Debûsî, 300.

ed-Debûsî'nin konuyla ilgili yapmış olduğu bir takım değerlendirmelerden de, klasik hanefî usûl düşüncesinde maslahat-ı mürseleye itibar edilmediği yönündeki görüşün elde edilmesi mümkündür. ed-Debûsî, illet tespitini te'sîrle sınırlı tutan teorisini ispat edebilmek amacıyla, selefî dikkate aldığı illetleri incelediğini ve onların te'sîr niteliği taşımayan vasıflara hüküm bağlamadıklarını gördüğünü ileri sürmektedir. Başta Hz. Peygamber ve sahâbe olmak üzere, İmâm Ebû Hanîfe, İmâm eş-Şâfiî ve İmâm Muhammed tarafından dikkate alınan illetlerden örnekler veren ed-Debûsî, onların tümünün te'sîr niteliği taşıdığı görüşündedir. Ona göre, bu bilgilerin özellikle belli bir asıl/makîs aleyh göstermeksizin yapmış olduğu kıyâslar, dikkate alınan vasfın zorunlu olarak te'sîr niteliği taşımasını gerektirmektedir. Zira belli bir asıl gösterilmeksizin yapılan kıyâsların delil olabilmesi için, dikkate alınan vasfın hükme te'sîrinin şer'î yollarla kanıtlanmış olması gerekmektedir. Hatta ed-Debûsî, İmâm Muhammed'in meseleleri ta'lil ederken başka bir yol kullanmadığı, kıyâslarının tümünü belli bir asıl göstermeksizin yaptığını iddia etmektedir.¹⁰

Yukarıda belirtildiği gibi, belli bir aslın tanıklığı, hanefîler tarafından kıyâsın zorunlu unsurları arasında sayılıyor olmasına rağmen, ed-Debûsî'nin selefî kıyâslarına ilişkin yaptığı tespitler, onların çoğu zaman kıyâslarda belli bir asıl göstermeye gerek duymadıklarını söylemeye imkan vermektedir. Pek tabii olarak bu durum, selefî belli bir asıl göstermeksizin yaptığı kıyâsları sahih görüp, teorisini inşa ederken onları referans alan bir kimsenin, nasıl olur da aslın varlığını kıyâsın zorunlu unsurları arasında sayabildiği sorusunu akla getirmektedir. ed-Debûsî, bu soruya şu şekilde cevap vermektedir:

Bir asıl olmadan yapılan işlemleri sahih görmek mümkün olsaydı, onlara kıyâs değil, re'yle sabit olmuş illet derdim... [Belli bir asla dayanmayan kıyâs sahih değildir. Selefî kıyâsları ise gerçekte belli bir asla dayanmaktadır. Çünkü] Vasfın sahip olduğu te'sîr niteliği, belli bir aslın varlığına işaret etmektedir. Sözelimi, kendisine bir mal emânet edilen [mümeyyiz] çocuğun o malı telef etmesi durumunda tazmîn yükümlülüğünün bulunmadığını, çünkü çocuğa emânet verilirken aynı zamanda ona, mala hâkim olma yetkisinin verildiğini söylesem ve bunun üzerine karşıt görüş sahipleri, benim doğrudan illet olarak, *hakim olma yetkisini verme (teslîl)* vasfını esas almama karşı çıksalar, ben onlara (gerçekte hükmü doğrudan vasfa bağlamadığımı) çocuğu, hakkında nas bulunan me'zûna (ticâret yapmasına izin verilen köleye) kıyâs ettiğimi söylerim. Kıyas ettiğim aslın ne olduğunu başlangıçta açıklamamam ise buna gerek duymamamdan kaynaklanmaktadır.¹¹

Daha önce de belirtildiği gibi, yukarıdaki ifadeler, ed-Debûsî'ye göre, te'sîrin belli bir aslın varlığını zorunlu olarak gerektirdiği hususunda yeterince açıktır. Bir

10 ed-Debûsî, 314-318.

11 ed-Debûsî, 318.

diğer ifadeyle ona göre te'sîr varsa aslın tanıklığı da vardır. Bu nedenle ed-Debûsî, belli bir asıl gösterilmeksizin yapılan kıyâsların tümüne karşı çıkmamakta, gerek duyulmadığı için aslın gösterilmediği kıyâsları muteber görmektedir. "Sahih görmek mümkün olsaydı, onlara kıyâs değil, re'yle sabit olmuş illet derdim" cümlesiyle, belli bir aslın gösterilmesi mümkün olmayan, dolayısıyla te'sîr niteliği taşımayan vasıfların esas alındığı işlemler kastedilmektedir. Yani, belli bir asıl tanık gösterilemeyen vasıflara, te'sîr niteliği taşımadıkları gerekçesiyle itibar edilmemektedir. Nitekim es-Serahsî ve el-Pezdevî, selefin belli bir asıl göstermeksizin yapmış oldukları ta'lillerin, kıyâs olarak isimlendirilmesinde herhangi bir sakınca olmadığını, zira onların asılları gerek duymadıkları için zikretmediklerini söyleyerek, ed-Debûsî'nin yaklaşımını benimsemektedirler. Bu durum, genel olarak klasik hanefî usûlünde, te'sîr niteliği taşıdığı bilinen vasıfların belli bir asıl göstermeksizin kıyâsta esas alınabileceğini, ancak belli bir aslın gösterilmesi mümkün olmayan vasıflara itibar edilmediği tespitini yapmaya imkan vermektedir.¹²

Münâsib vasıfları tasnif edip, ed-Debûsî'nin te'sîrle hangi tür münâsib vasıfları kastettiğini belirlemeye çalışan el-Ğazâlî de, hanefîlerin maslahat-ı mürseleye itibar etmedikleri görüşünü destekleyen tespitler yapmaktadır. el-Ğazâlî'ye göre, illet tespitini te'sîrle sınırlı tutan ed-Debûsî, te'sîr niteliği taşıyan vasıflarla, müessir ve mülâim münâsib vasıfları kasdetmektedir.¹³ Şu halde ona göre garîb münâsib ve mürsel vasıflar, hanefî te'sîr teorisinin dışında kalmaktadır. el-Ğazâlî, ed-Debûsî'nin teorisinde cevâz şartı olarak görülen mülâemet hakkında ise doğrudan bir değerlendirme yapmamaktadır. Ancak kanaatimize göre, onun, hanefî mülâemet kavramıyla ilgili değerlendirme yapmaması, ona göre maslahat-ı mürselenin hanefî

12 Şu kadar var ki, es-Serahsî ve el-Pezdevî'nin sözlerinden, ed-Debûsî'ninkinden farklı olarak, kimi hanefî bilginlerin, gerek duyulmadığı için belli bir asıl gösterilmeyen işlemlere *kıyâs* demek yerine "re'yle istinbat edilen illetle istidlâl" ya da "şer'i illet" demeyi tercih ettikleri anlaşılmaktadır. Bu durum hicri beşinci yüzyılda hanefîler arasında, kıyâs dışında ta'lil işlemlerinin varlığını kabul eden bilginlerin varlığını göstermektedir. es-Serahsî ve el-Pezdevî'nin sözü edilen kategoriye kıyas yerine re'yle istinbat edilen illetle istidlâl ya da şer'i illet demeyi tercih eden hanefî bilginlerle ed-Debûsî'yi kasdetmiş olmaları ihtimali bulunmakla beraber, ed-Debûsî'nin açıkça kıyâs demeyi tercih ettiği dikkate alındığında, bu ihtimal zayıflamaktadır. Buna karşılık sözü edilen kategoriye belirtilen isimlerin kullanılmasının, ed-Debûsî'den sonraki süreçte görüldüğü ihtimali güç kazanmaktadır. Çünkü ed-Debûsî, bu isimleri kullananların varlığından bahsetmemektedir. es-Serahsî'nin konuyla ilgili cümleleri şu şekildedir: "Kimi hanefî bilginler (ba'du meşâyihinâ), bu tür ta'lil işlemlerinin, belli bir asıl zikredildiğinde mukâyese, belli bir asıl zikredilmediğinde ise re'yle istinbat edilen illetle istidlâl olacağını söylemektedirler. ..Bana göre en doğru olan bu ta'lillerin her halükarda kıyâs olmasıdır." es-Serahsî, II, 191; el-Pezdevî'nin cümleleri ise şu şekildedir: "Asılsız kıyâs olmaz denilirse, deriz ki: ... Biz asıl olmayan işlemleri kıyâs değil şer'i illet diye isimlendiriyoruz. Ancak [bana göre] doğru olan, onların da kıyâs olarak isimlendirilmesidir." el-Pezdevî, III, 528.

13 el-Ğazâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, *Şifâu'l-Ğalîl fi Beyânîş-Şebeh ve'l-Muhîl ve Mesâlikî't-Ta'lîl*, Thk. Ahmed el-Kebîsî, Matbaatu'l-İrşâd, Bağdat 1390/1971, 178, 185, 188-189; a. mlf., *el-Mustasfâ*, II, 299; Ayrıca bkz. Türcan, Talip, *İslam Hukuk Biliminde Norm-Amaç İlişkisi*, Ankara Okulu, Ankara 2009, 155-156; Turay, Fatih, *Gazzâlî'nin Kıyas Anlayışında Münâsebe Kavramı*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2012, 149.

mülâemet kavramına denk düşebileceği yönünde bir çıkarımda bulunmaya imkan vermemektedir. Çünkü el-Ğazâlî, mülâemet kavramını yeniden tanımlayarak, onun kendisinden önceki usûlcüler tarafından anlaşıldığı şekliyle değil, kendi tanımladığı şekliyle değerlendirilmesini istemekte,¹⁴ kendi tanımladığı mülâemet kavramının ise ed-Debûsî'nin te'sîr tanımının içerisine dahil olduğunu söylemektedir. Ayrıca, daha önce belirtildiği gibi, hanefilerin kıyâsta belli bir aslın varlığını zorunlu görmeleri, onlara göre mülâemetin en azından belli bir asla birliktelik yapmasının öngörüldüğü anlamına gelmektedir ki, bu durumda mülâemet niteliği taşıyan vasıflarla maslahat-ı mürsele kastedilmemiş olmaktadır.

Burada, el-Ğazâlî'nin mülâim münâsib vasıfları, hanefî te'sîr teorisine dahil etmesine bağlı olarak, aynı mülâemet niteliğini taşıyan mülâim mürsel vasıfların da hanefî te'sîr teorisine dahil olup olmadığı sorusu akla gelmektedir. Öyle ki, klasik hanefî teoride bir vasfın, te'sîr niteliğine sahip olmasının, ona belli bir aslın tanıklık ettiğinin göstergesi olarak kabul edilmesi, mülâim mürsel vasıflara belli bir aslın tanıklık ettiğini, dolayısıyla te'sîr niteliği taşıdıklarını söylemeye imkan vermektedir. Ne var ki, el-Ğazâlî, bu ihtimalden söz etmemekte ve mülâim mürsel vasıfları hanefî te'sîr teorisine dahil etmemektedir. Bu durum, el-Ğazâlî'nin, klasik hanefî yaklaşımdan farklı olarak, te'sîrin zorunlu olarak belli bir aslın varlığını gerektirmeyeceği görüşünü benimsemiş olmasıyla izah edilebilir.¹⁵ Şu halde el-Ğazâlî'nin klasik hanefî usûl düşüncesinde maslahat-ı mürseleye yer vermeyen bir yaklaşıma sahip olduğu, bir kez daha anlaşılmış olmaktadır.

2. Maslahat-ı Mürselenin, Te'sîr Niteliği Taşımayıp Mülâemet Niteliği Taşıyan Vasıflara Denk Düştüğü Görüşü

Her ne kadar usûlcüler tarafından, ağırlıklı olarak, hanefilerin, maslahat-ı mürseleye itibar etmedikleri kabul edilse de, bunun tam aksine hanefilerin, maslahat-ı mürseleye itibar ettikleri görüşünde olan bilginler de bulunmaktadır. Söz gelimi el-Cuveynî (ö. 478/1085), hanefilerin büyük çoğunluğunun, maslahat-ı mürseleye denk düştüğü anlaşılın, onun istidlâl adını verdiği bir yonteme itibar ettiklerini ileri sürmektedir.¹⁶ Ancak daha önemli olan, hanefilerin belli bir aslın tanıklığı ile

14 Bkz. el-Ğazâlî, *Şifâu'l-Ğalil*, 143.

15 el-Ğazâlî'nin, te'sîrin zorunlu olarak belli bir aslın varlığını gerektirmeyeceği görüşünü benimsemesi, selef tarafından belli bir asıl gösterilmeksizin yapılan ve ed-Debûsî'nin illet tespitini te'sîrle sınırlı tutan teorisinde referans aldığı kıyâslar hakkında ne düşündüğü sorusunu akla getirmektedir. Ona göre ed-Debûsî'nin sözünü ettiği bu kıyâslar, fikhî kıyâs formunda değil mantıkî kıyâs (duhûlu't-tafsil tahte'l-cumle) formunda yapılmaktadırlar. Dolayısıyla el-Ğazâlî'ye göre bu kıyâsların, münâsib vasıfların tasnifinde tartışma konusu edilmemesi gerekmektedir. el-Ğazâlî'nin, ed-Debûsî tarafından verilen örneklerden bazılarının gerçekte fikhî kıyâs olmadığı yönündeki eleştirileri için bkz. el-Ğazâlî *Şifâu'l-Ğalil*, 186-187.

16 el-Cuveynî, Ebu'l-Meâlî İmâmu'l-Harameyn Rukneddîn, *el-Burhân fî Usûli'l-Fıkh*, Thk. Salâh b. Muhammed b. Uveyda, I-II (Tek cilt içerisinde), Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrût 1418/1997, II, 161.

ilgili yukarıdaki ifadelerine rağmen, eserlerini memzûc/karma metoduyla yazan kimi hanefî usûlcülerin de maslahat-ı mürseleyi hanefîlere nispet etmekte bir sakınca görmemeleridir.

Hanefîlerden Sadruşşerîa (ö. 747/1347), maslahat-ı mürselenin, te'sîr niteliği taşımayıp mülâemet niteliği taşıyan vasıflara denk düştüğü görüşünü ileri sürmektedir. Ona göre vasfın yalnızca herhangi bir maslahat içerdiğinin bilinmesi, usûlcülerin ittifakla muteber görmedikleri [garîb]¹⁷ mürsel vasıflara denk düşmektedir. Bir vasfın mülâemet niteliğine sahip olabilmesi için ise, herhangi bir maslahatı içermekten daha özel bir niteliğe sahip olması, vasfın uzak cinsinin hükmün uzak cinsinde şer' tarafından dikkate alındığına dair bir delilin bulunması gerekmektedir. O, hanefîlerin mülâemetle, şer' tarafından vasfın uzak cinsinin, hükmün uzak cinsinde dikkate alınmış olmasını kastettiklerini ileri sürerek, mülâemeti yeniden tanımlamıştır. ed-Debûsî'nin teorisinde olduğu gibi, Sadruşşerîa'ya göre de, mülâemet niteliğine sahip olan bir vasfa hüküm bağlamak sahih, fakat zorunlu değildir. Mülâemet niteliği taşıyan vasıflara ancak onların te'sîr niteliğine de sahip olmaları durumunda zorunlu olarak hüküm bağlanabilmektedir.¹⁸

Sadruşşerîa'nın tespitine göre, kimi şâfiîler mülâemet niteliği taşıyan vasıflara belli bir aslın tanıklık etmesi durumunda, kimi şâfiîler ise vasıfların muhîl olmaları, yani kalpte hükmün illeti olabilecekleri hayalinin canlanması, durumunda zorunlu olarak hüküm bağlamaktadırlar.¹⁹ İşte Sadruşşerîa, muhîl olmaları sebebiyle illet kabul edilen mülâim vasıfların, maslahat-ı mürseleye denk düştüğü görüşündedir. Bu tespit, hanefîlerin muhîl olma özelliği taşıyan mülâim vasıflara hüküm bağlamayı sahih gördüğü, fakat onlara zorunlu olarak hüküm bağlamadıkları anlamına gelmektedir.

Anlaşıldığı üzere Sadruşşerîa, önceki görüş sahiplerinin maslahat-ı mürseleyi neden mülâemet niteliği taşıyan vasıflara denk görmedikleri konusunda yapılan değerlendirmelere katılmamakta, ilk görüşü benimseyen bilginlerden farklı olarak, mülâemet niteliği taşıyan vasıflara belli bir aslın tanıklık etmediğini, dolayısıyla onların maslahat-ı mürseleye denk düştüğünü iddia etmektedir. Kanaatimize göre bu durum, onun, genel olarak aslın tanıklığı hususunda klasik hanefî teoriden farklı

17 Sadruşşerîa, bunu ifade ederken garîb kelimesini kullanmış olmasa da, kullandığı ifadeden garîb mürsel vasıfları kasdettiği anlaşılmaktadır. Bkz. Sadruşşerîa, II, 149.

18 Sadruşşerîa, II, 148-151; Sadruşşerîa'nın klasik hanefî teorii yorumlayış biçimi hakkında yapılan değerlendirmeler için bkz. Şelebî, 204-207; Okur, Kâşif Hamdî, *İslam Hukuk Metodolojisinde Münasebet Kavramı*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1997, 36-37; Türcan, 147.

19 Sadruşşerîa, II, 148-151. Son tespit, Sadruşşerîadan önce es-Serahsî tarafından yapılmıştır. Fakat tespitin Sadruşşerîa'ya nispet edilmesi, onun aslın tanıklığı (şehâdetu'l-asl) konusunda es-Serahsî'den farklı bir yaklaşıma sahip olması nedeniyledir. Bkz. es-Serahsî, 177.

bir yaklaşım benimsemiş olmasından kaynaklanmaktadır. Klasik hanefî teoride, te'sirin zorunlu olarak belli bir asılla birlikteliği gerektirdiği ilkesi benimsenirken, Sadruşşerîa'ya göre te'sir niteliği taşıyan kimi vasıflar, belli bir aslın tanıklığı olmaksızın, kıyâsta esas alınabilmektedirler.²⁰

Sadruşşerîa, hanefilerin dışındaki usûlcüler tarafından geliştirilen münâsib vasıf tasnifinin etkisiyle, te'sirin dört farklı şekilde açığa çıkabileceğini söylemiş ve te'sirin bu dört çeşidinin, yalnız başlarına ya da çoklu olarak bulunabileceklerini ileri sürmüştür. Daha açık ifade etmek gerekirse, Sadruşşerîa'ya göre te'sir, Şâri'in vasfın kendisini hükmün kendisinde, vasfın cinsini hükmün kendisinde, vasfın kendisini hükmün cinsinde ya da vasfın cinsini hükmün cinsinde dikkate aldığına dair nas ya da icmân bulunmasıdır.²¹ Bunlar, bir vasıfta yalnız başlarına bulunabilecekleri gibi ikişerli, üçerli ya da dörtlü olarak da bulunabilirler. Böylece Sadruşşerîa'ya göre te'sir, toplam on beş çeşittir:

1. Vasfın aynı hükmün aynında
2. Vasfın cinsi hükmün aynında
3. Vasfın aynı hükmün cinsinde
4. Vasfın cinsi hükmün cinsinde
5. Vasfın aynı hükmün aynında ve vasfın cinsi hükmün aynında
6. Vasfın aynı hükmün aynında ve vasfın aynı hükmün cinsinde
7. Vasfın aynı hükmün aynında ve vasfın cinsi hükmün cinsinde
8. Vasfın cinsi hükmün aynında ve vasfın cinsi hükmün cinsinde
9. Vasfın cinsi hükmün aynında ve vasfın aynı hükmün cinsinde
10. Vasfın aynı hükmün cinsinde ve vasfın cinsi hükmün cinsinde
11. Vasfın aynı hükmün aynında, vasfın cinsi hükmün cinsinde ve vasfın cinsi hükmün aynında
12. Vasfın aynı hükmün cinsinde, vasfın aynı hükmün aynında ve vasfın cinsi hükmün aynında
13. Vasfın aynı hükmün aynında, vasfın aynı hükmün cinsinde ve vasfın cinsi hükmün cinsinde

20 Sadruşşerîa, II, 156-157.

21 Esasen te'siri bu şekilde tanımlayan ilk hanefî usûlcü, en-Nesefî'dir. Sadruşşerîa'nın tanıma katkısı, te'sirin bu dört çeşidinin yalnız başlarına ya da çoklu olarak bulunabilecekleri tespitini yapmasıdır. Bkz. en-Nesefî, Hâfizuddîn Ebu'l-Berakât Abdullah b. Ahmed, *Keşfu'l-Esrâr fi Şerh-i Menâri'l-Envâr*, I-II, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût ty., II, 254.

14. Vasfın aynı hükmün cinsinde, vasfın cinsi hükmün cinsinde ve vasfın cinsi hükmün aynında
15. Vasfın aynı hükmün aynında, vasfın aynı hükmün cinsinde, vasfın cinsi hükmün aynında ve vasfın cinsi hükmün cinsinde²²

Sadruşşerîa'nın teorisine göre bir vasıfta te'sirin on beş kısmından herhangi birinin bulunması o vasa zorunlu olarak hüküm bağlanacağını göstermektedir. Şâri' tarafından vasfın aynının ya da cinsinin, hükmün aynında dikkate alınmış olması, belli bir aslın buna tanık olduğu anlamına gelmektedir. Bir diğer ifadeyle teklilerden ilk iki kısım, ikililerden ilk beş kısım ile dörtlü ve üçlü olanların tümü, zorunlu olarak bir makîs aleyhin (asl) varlığını gerektirmektedir. Geriye kalanlar (teklilerin son ikisi, ikililerin sonuncusu) ise belli bir aslın tanıklığı ile bulunabildikleri gibi, belli bir aslın tanıklığı olmaksızın da bulunabilmektedirler. Bu itibarla Sadruşşerîa, belli bir aslın kendisine tanıklık etmediği vasıfların, te'sir niteliğine sahip olabileceği ve onlara şer'î bir hüküm bağlanabileceği kanaatindedir. Şu kadar var ki, Sadruşşerîa, belli bir aslın tanıklık etmesi halinde, bu kısımlardan herhangi biriyle yapılan işleme kıyas adı verildiğini, belli bir aslın tanıklık etmemesi, yani makîs aleyhin bulunmaması halinde ise bunun ittifakla kabul edilen bir işlem olmakla birlikte kimileri tarafından kıyas, kimileri tarafından ise ta'lîl olarak adlandırıldığını söylemektedir.²³

Sadruşşerîa'nın, belli bir aslın tanıklığını gerektirmeyen te'sir teorisi, selefın belli bir asıl göstermeksizin yaptığı kıyâslar hakkında ed-Debûsî'ye yöneltilen soruyu tekrar gündeme getirmektedir. ed-Debûsî, selefın belli bir asıl göstermeksizin yaptığı kıyâsları sahih görmesini, te'sirin belli bir aslın varlığını zorunlu olarak gerektirmesine bağlarken, Sadruşşerîa'nın bunu yapmasına gerek kalmamaktadır. Çünkü ona göre zaten belli bir aslın tanıklığı olmaksızın vasıflara hüküm bağlanabilmektedir. Şu halde, teorik olarak, maslahat-ı mürselenin bu kategoriye, yani te'sir niteliği taşıdığı halde belli bir aslın tanıklık etmediği vasıflara denk düşme imkanı ortaya çıkmaktadır. Ne var ki, Sadruşşerîa bu ihtimali söz konusu etmemekte, maslahat-ı mürselenin, te'sir niteliği taşıdığı halde belli bir asılla birliktelik yapmayan vasıflara değil, te'sir niteliği taşımayıp yalnızca mülâemet niteliği taşıyan vasıflardan muhîl olanlara denk düştüğünü söylemektedir. Sadruşşerîa'nın te'sirdeki cinsle, yakın cinsin kastedildiğini söylemesi, ona, bu tercihi yapmaya

22 Sadruşşerîa, *ayn* kelimesi yerine *nev'* kelimesinin kullanılmasını daha doğru bulmaktadır. Burada Sadruşşerîa'nın teorisinin çoğunluğun terminolojisiyle kolaylıkla mukayase edilebilmesi amacıyla, *ayn* kelimesi tercih edilmiştir. Bkz. Sadruşşerîa, II, 153-155; İbnu'l-Humâm, II, 196-200; İbn Abdîşşekûr, Muhibbullah, *Musellemu's-Subût fi Usûli'l-Fıkh*, I-II (*Fevâtihu'r-Rahamût* ile birlikte), Dâru'l-Kütüb'l-İlmiyye, Beyrut 1423/2002, II, 317-319.

23 Sadruşşerîa, II, 158.

imkan vermektedir. Onun bu yaklaşımı kendisinden sonra takipçi bulamamış,²⁴ İbnu'l-Humâm (ö. 861/1457) gibi kimi hanefiler, Sadruşşerîa'nın aksine, maslahat-1 mürselenin te'sir niteliği taşıyıp belli bir asılla birliktelik yapmayan söz konusu vasıflara denk düştüğünü ileri sürmüşlerdir.

3. Maslahat-1 Mürselenin Te'sir Niteliği Taşıyıp Belli Bir Asılla Birliktelik Yapmayan Vasıflara Denk Düştüğü Görüşü

İbnu'l-Humâm'ın te'sir teorisine katkısı, onun teoriyi yeniden kurguladığını söylemeye imkan verecek boyutlara ulaşmaktadır. İlk olarak İbnu'l-Humâm, mülâemetin münâsebete ilave bir anlam kattığı değil, ikisinin aynı anlam içeriğine sahip olduğunu ileri sürerek,²⁵ vasfın mülâemet niteliğine sahip olmasını, ona hüküm bağlanabilmesinin cevâz şartı olarak gören hanefî usûlcülere karşı çıkmaktadır. Zira ona göre cevâz ve vucûbun, her ikisinin de şer'î hüküm olmalarından dolayı, aralarında bir ayırım yapılması mümkün değildir.²⁶

İkinci olarak İbnu'l-Humâm, te'sirin ilk dört kısmından ilkinin (Şâri'in vasfın aynını hükmün aynında dikkate aldığı kısmın), çoğunluğun terminolojisindeki müessire, sonraki üçünün mülâim mürsele denk düştüğü görüşündedir. Ona göre ilk kısım birliktelik yapmayan mürekkepler de mülâim mürsel vasıflardandır. Bunun dışındakiler (ilk kısım birliktelik yapan mürekkepler) ise mülâim münâsib vasıflara denk düşmektedir. Dolayısıyla İbnu'l-Humâm, Sadruşşerîa'dan farklı olarak, hanefilere göre maslahat-1 mürselenin te'sir niteliği taşıyan vasıflar içerisinde yer aldığını ve kendilerine zorunlu olarak hüküm bağlamak gerektiğini söylemiş olmaktadır.²⁷

İbnu'l-Humâm'ın mülâim mürsel vasıflarla amel edilmesini zorunlu kılan bu görüşe sahip olmasında, Sadruşşerîa'nın te'sirin tüm kısımlarında belli bir aslın tanıklığına imkan veren görüşüne katılmaması etkili olmuştur. İbnu'l-Humâm, Sadruşşerîa'nın aksine, vasfın aynı ya da cinsi hükmün cinsinde dikkate alınan tekli kısımlarda (teklilerin son ikisi), belli bir aslın tanıklık etmesini mümkün görmektedir. Ona göre bu kısımlar tek başlarına buldukları takdirde kendilerine belli bir aslın tanıklık etmesi söz konusu değildir. Belli bir aslın tanıklığı, ancak vasfın aynının hükmün aynında dikkate alınması halinde mümkün olmaktadır. Do-

24 Molla Fenârî'nin, Sadruşşerîa'ya yakın bir görüşe sahip olduğu söylenebilirse de, tam olarak onun yaklaşımını takip ettiği söylenemez. Bkz. Molla Fenârî, 348-350.

25 İbnu'l-Humâm, III, 201.

26 İbnu'l-Humâm, III, 204; Bkz. Şelebî, 272; Türcan, 149.

27 İbnu'l-Humâm, mülâim mürsel vasıfların hanefilere göre muteber olduğunu kabul etmek gerektiğini açıkça söylemektedir. Bkz. İbnu'l-Humâm, III, 193, 199.

layısıyla teklilerin son ikisi, ancak ilk kısım ile birlikte buldukları zaman, onlara belli bir aslın tanıklık ettiği söylenebilir.²⁸ Ancak bu, onların ilk kısım ile birliktelik yapmadan tek başlarına bulunamayacakları anlamına gelmez. Belli bir aslın kendilerine tanıklık etmediği bu iki durum, mülâim mürsel vasıflara denk düşmektedir.²⁹

İbnu'l-Humâm'ın hanefî teoride yaptığı açılım, klasik hanefî usûlünde benimsenen, te'sirin, mutlaka belli bir aslın tanıklığını gerektirdiği yönündeki görüşün açıklığa kavuşturulmasını gerekli kılmaktadır. Nitekim bu nedenle İbnu'l-Humâm, te'sirin mutlaka belli bir aslın tanıklığını gerektirdiği görüşünün, vasfın aynı ya da cinsi, hükmün cinsinde dikkate alınan durumlarda (teklilerin son ikisinde) ta'lîl ya da kıyas işleminin söz konusu edilemeyeceği anlamına geldiğini söylemektedir. Çünkü bu durumlarda belli bir aslın tanıklık etmesi mümkün değildir. Belli bir aslın tanıklığı için vasfın aynı ya da cinsi, hükmün aynı anda dikkate alınması gerekmektedir. Şu halde İbnu'l-Humâm'ın tespitlerine göre klasik hanefî teoride, teklilerin son iki kısmı tek başlarına değil ancak ilk ikisinden biriyle beraber olmaları halinde işlevsel olmaktadır. İbnu'l-Humâm'ın ortaya koyduğu yeni teoriye göre ise teklilerin son ikisi, belli bir aslın tanıklığına ihtiyaç duymaksızın işlevsel kabul edilmektedir.³⁰

SONUÇ

Netice olarak, klasik hanefî usûl düşüncesinde, illetin belli bir asıldan/makîs aleyhten hareketle tespit edilmesi gerektiği ilkesi benimsenmiştir. Bu nedenle asıldan/makîs aleyhten değil, fer'î meseleden hareketle tespit edilen münasib vasıflara itibar edilmemiştir. Nitekim ed-Debûsî, es-Serahsî ve el-Pezdevî ile sonraki birçok usûlcünün bu görüşü esas aldıkları görülmektedir. Ancak hanefîlerin dışındaki usûlcüler arasında hanefîlerin maslahat-ı mürseleye itibar ettiğini ileri sürenler olduğu gibi, bizzat hanefî usûlcüler arasında, hanefîlerin klasik teorilerinin maslahat-ı mürseleyi içine aldığı, dolayısıyla ona caiz ya da vâcib olarak itibar edildiği görüşünü ileri süren bilginler de bulunmaktadır.

Sadruşşerîa, maslahat-ı mürseleyi, hanefîler tarafından câiz olarak hüküm bağlanan vasıflara denk görürken, İbnu'l-Humâm, zorunlu olarak hüküm bağlanan

28 İbnu'l-Humâm, III, 196.

29 İbnu'l-Humâm'ın, teklilerin son üçünün mülâim mürsel vasıflara denk düşüğünü söylemiş olmasına rağmen, burada teklilerin yalnızca son ikisinin konu edilmesi, esasen İbnu'l-Humâm'ın, vasfın cinsinin hükmün aynı anda dikkate alındığı kısmın (teklilerin ikincisi), te'sirin bir çeşidi olduğu görüşünü uygun bulmasından kaynaklanmaktadır. Çünkü ona göre, hüküm koyucu tarafından vasfın cinsinin hükmün aynı anda dikkate alınması, aynı zamanda vasfın aynı anda o hükümde dikkate alınmış olmasını gerektirir. Hatta Şâri'in bir hükümde vasfın cinsini dikkate almış olması durumunda, doğrudan vasfın aynı anda dikkate aldığı biçiminde değerlendirilip vasfın cinsi değil aynı illet yapılmalıdır. İbnu'l-Humâm, III, 197, 202.

30 İbnu'l-Humâm, II, 196; İbn Abdişşekûr, II, 319.

vasıflar arasında görmektedir. Zira Sadruşşerîa, te'sîr niteliği taşıyan kimi vasıfların belli bir aslın tanıklığı olmaksızın kıyâsta esas alınabileceği görüşünü benimsemiş, ancak maslahat-ı mürselenin bu vasıflara değil, mülâemet niteliği taşıyan vasıflardan muhîl olanlara denk düştüğünü ileri sürmüştür. İbnu'l-Humâm ise te'sîr niteliği taşıyan kimi vasıfların belli bir aslın tanıklığı olmaksızın kıyâsta esas alınabileceği hususunda Sadruşşerîa ile aynı görüşte olmasına rağmen, onun aksine, maslahat-ı mürselenin te'sîr niteliği taşıyan vasıflara denk düştüğünü ileri sürmektedir. Sadruşşerîa ve İbnu'l-Humâm'ın maslahat-ı mürseleye itibar etmeleri ise, onların belli bir aslın tanıklığını zorunlu gören klasik yaklaşımdan farklı bir yaklaşım benimsemiş olmalarından kaynaklanmaktadır.